

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

«ՄՈՒՍԱԼԵՌՑԻ» ԽՄԲԻ ԱՆՈՒԱՆՄԱՆ ԱՌԱՋԱՅՄԱՆ ԵՒ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

ԽՈՐԷՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
xorenbask86@gmail.com

ՆԱԽԱԲԱՆ

Խմբի ինքնանուանումը մարդաբանության [մշակութային] եւ ընկերաբանական հոգեբանության մէջ դիտարկում է որպէս անհատի եւ խմբի ինքնընկալման տարբերակ: Ինքնանուանման ծագումը որոշ հետազոտողներ կապում են խմբի ինքնաճանաչողության, խմբից դուրս ինքնադրստորման առաջին ազդակ հանդիսանալու հետ¹:

Այսօր հանգիստ գործածւում են «մուսալեոցի», «մուսալեոցիներ» եզրոյթները՝ որպէս Մուսա Լեռան փէշերին ոչ-վաղ անցեալում ապրած եւ 1939ին այդ տարածքից հարկադրաբար հեռացած հայերի հաւաքական անուն²: «Մուսալեոցիներին» անուանում կամ անուանել են նաեւ «սուեդիահայեր»:

Սոյն յօդուածում խնդիր է դրուած հասկանալու՝ ե՞րբ եւ ի՞նչ հանգամանքներում են «ծնուել» այս հաւաքական անունները, ինքնանունե՞ր, թե՞ արտանուններ են դրանք, եւ ի՞նչ են բնութագրում՝ յարաբերականօրէն ինքնուրոյն ինքնութիւն, խմբի մա՞ս, թե՞ պարզապէս տեղանքի հետ կապի ճշգրտում:

Մասնատրապէս վերլուծութիւն կ'արուի գրատու աղբիւրների եւ դաշտային հետազոտութիւնների հիման վրայ, կը ներկայացուի նախապէս ԺԹ. դարի վերջերին ընդհանուր «սուեդիահայ» հաւաքական անուամբ խմբի երկրորդ՝ մուսալեոցի անուան ծագման եւ սուեդիահայ-մուսալեոցի անունների կապը:

Առաջին հայեացքից թւում է, որ սուեդիահայերի մուսալեոցի ինքնանուանումը, կարող է լինել տարածքի անուան հիման վրայ ձեւատրուած խմբի ինքնանուանում, սակայն ուշագրաւ է այն, որ առաւել վաղ՝ մինչ 1915ի աղբիւրներից մեզ յայտնի միայն *Քուզանդիոնի* 1911ի Ապրիլի 26ի³ եւ 27ի⁴ երկու յօդուածներում է անդրադարձ կատարում տեղի բնակչութեանը՝ «Մուսա Լեռան Հայ Գիւղերը» խորագրով: Այդ յօդուածներում «այնթափցի» ստորագրութեամբ հեղինակը, խօսելով Մուսա Լեռան հայ գիւղերի մասին, խօսում է տարածքի ոչ-հայ բնակչութեամբ գիւղերի առկայութեան մասին եւս: Լաւ տեղեկացուած լինելով 1894ի յեղափոխական անցուդարձերին՝ նշանակալի է, որ թերեւս հենց այդ շրջանում էլ սկսուել է

անդրադարձը տուեալ տարածքի հայ բնակչութեանը: Հնարատը ենք համարում նաեւ այն, որ «Մուսա Լեռ» անուան օգտագործումը որպէս տեղանունի ցուցիչ հեղինակը տեղացիների կամ միգուցէ հենց այնթափցիներին յայտնի կիրառութիւնից է վերցրել, քանի որ յետագայ շարադրանքում իր ընթերցողի ընկալման համար մանրամասնում է, թէ որն է այդ Մուսա Լեռը. «Անտիոքի հիափս-արեմարեան կողմը, Մուսա լեռան կողքին վրայ կան վեց հայաբնակ գիւղեր...»⁵: Սա փաստօրէն առաջ է բերում մէկ այլ հետաքրքիր վարկած, որ տեղի եւ շրջապատի համար հաւանական է՝ մուսալեռցիների ինքնանուանումը արտածուած լինի Մուսա Լեռան տեղանունից, որը միայն ֆիզիկական-աշխարհագրական անուն էր: Սակայն սա մեզ յայտնի միակ աղբիւրն է, որտեղ Սուեդիայի հայութիւնը նշուած է որպէս Մուսա Լեռան հայեր, մանաւանդ հեղինակը երկու համարներում, սոյն տարածքի հայ բնակչութեան վիճակը նկարագրելուց յետոյ, նրանց մասին ամփոփում է հետեւեալ կերպ. «Ահա Սուվէյրիոյ հայ գիւղերուն վիճակը»⁶: Այս եւ վերոնշեալ «Մուսա Լեռան» անուանումների կիրառումը առիթ է տալիս մեզ հետեւութիւն անելու, որ թերեւս այդ ժամանակաշրջանում «մուսալեռցի» եւ անգամ «սուեդիահայ» եզրոյթները կիրառութեան մէջ չէին, թերեւս տեղանունները որպէս տարածքի ցուցիչի դեր ունէին եւ ոչ անելին:

Այնուամենայնիւ, այս վարկածը չի խոչընդոտում զարգացնելու նաեւ այն միտքը, որ Մուսա Լեռան հայերին կոչել են մուսալեռցի հենց ինքնապաշտպանական մարտերում եւ դրանից յետոյ սոյն դէպքերի՝ դիւցազնական՝ զարգացման շրջանակներում:

Յետագայ շարադրանքում, կը փորձենք առաւել վաղ աղբիւրների միջոցով ներկայացնել սոյն ինքնանուանման առաջացման եւ տարածման ժամանակագրական զարգացումը, որն անելի կը պարզի այս խմբի ինքնանուանման ծեաւորման եւ զարգացման պատմութիւնը:

Այսպիսով՝ խնդիր ունենք ներկայացնելու, որ սուեդիահայ-մուսալեռցիներ այդպէս է կոչուել, ոչ թէ նրա համար, որ բնակւում էր Մուսա Լեռան փէշերին, այլ՝ 1915ի Յուլիս-Սեպտեմբեր ամիսներին Մուսա Լեռան բարձունքին տեղի ունեցած ինքնապաշտպանական մարտերի եւ դրանից յետոյ գրատր աղբիւրներում, յիշատակարաններում, մարտերի նկարագրական դրուագներում եւ յատկապէս գեղարուեստական ստեղծագործութիւններում «Մուսա Լեռան» եզրոյթի շուրջ պատմական այս դրուագի շարադրման շնորհիւ:

Եւ այսպէս, տեղի բնակիչների՝ սուեդիացի-սուեդիահայ եւ ապա որպէս մուսալեռցի կամ մուսադաղցի ինքնութեան ծեաւորման սկիզբը կարելի է դրուագել, որոնց հետետողական քննութիւնն էլ կը զարգացնի հետագօտութեան թեման:

1. Մինչեւ մուսալեռցի ինքնութեան ինքնընկալումը աղբիւրներում մեծ-մասամբ կիրառուել է սուեդիացի-սուեդիահայ եզրոյթը, որը միգուցէ հենց

առաջնային ազդակն է եղել ցուցելու տուեալ տարածքի հայերի բնակութեան տարածքը:

2. 1915ի Օգոստոս-Սեպտեմբեր ամիսներին Մուսա Լեռան վրայ տեղի ունեցած ինքնապաշտպանական մարտերը՝ առաջ բերեցին պահանջարկ եւ հետաքրքրութիւն տոյն դէպքերի գլխատոր դերակատարների ո՛վ լինելու կապակցութեամբ⁸:

3. Ինքնութեան ձեւաւորման գործում մեծ ազդեցութիւն թողեց այս ինքնապաշտպանական մարտերի հիմքի վրայ 1933ին լոյս տեսած Ֆրանց Վերֆէլի *Մուսալեռան 40 Օրը* գեղարուեստական պատմավէպը եւ դրան յաջորդող - յատկապէս Թուրքիայից եկող - բացասական քննադատութիւնները է՛լ արեւի մեծ արծազանգ առաջացրեցին:

ՍՈՒԵԴԻԱՆ ԵՒ ՍՈՒԵԴԻԱՅԻ ՍՈՒԵԴԻԱՀԱՅՐ

Ներկայիս Հաթայի երկրամասի Սամանդաղ շրջանը հենց մեզ յայտնի Սուեդիան է: Իսկենդէրուն-Ալեքսանդրէտ քաղաքին յարող մարզ-սանջակի նախկին անուանումը՝ Ալեքսանդրէտ էր: ԺԱ.-ԺԴ. դարերում Ալեքսանդրէտի Սանջակի տարածքի զգալի մասը մտել է Կիլիկեան Հայկական Պետութեան կազմի մէջ: Երբ հեղինակները շատ են անդրադարձել Ալեքսանդրէտի՝ հայկական նաւահանգիստների շարքում լինելուն⁹: Սուեդիա-Սամանդաղը, որը Սանջակի կարեւոր կենտրոններից մէկն էր, պատմական Սելեւկիա նաւահանգիստն էր, որը մեզ յայտնի պատմական տուեալներով միակն էր, որ չանցաւ Տիգրան Մեծի տիրապետութեան տակ¹⁰: Իսկ արդէն Ի. դարում Սանջակի եւ բուն Սուեդիայի մասին հետաքրքիր տեղեկութիւններ է փոխանցում Ալիշան Պայրամեանը, նշելով՝ «Ալեքսանդրէտի Սանճաքը հիւսիսային Սուրիոյ ծովափնեայ այն շրջանն է, որ կցուցաւ Թուրքիոյ 1939 թուականին Յունիս ամսուն՝ ֆրանս-թրքական համաձայնագրերու հիման վրայ: Ան կը գտնուի Հալէպի 'Մուհաֆազայի' արեւմուտքը եւ Լաթաքիոյ 'Մուհաֆազայի' հիւսիսը, մօտ 150 քիլոմէթր...»¹¹: Ապա, շարունակելով Սանջակն ընդգրկող տարածքի նկարագրութիւնը, ներկայացնում է «Սուեդիա» (Լեւիյէ) եւ «Մուսա Լեռան» (Ճեպէլ Մուսա) հայկական գիւղերը՝ որպէս Սանջակի մաս: Սուեդիայի եւ շրջապատի հայերի մասին տեղեկութիւններն ու սկզբնաղբիւրները շատ չեն, յատկապէս ԺԸ.-ԺԹ. դարերի տեղեկատուութիւնը տոյն տարածքի մասին շատ աղքատիկ է: Հիմնական տեղեկութիւնները կապուած են տարածքում հայ կուսակցութիւնների յայտնուելու շրջանից սկսած:

Հ. Իսկենդէրեանի «Աւետիոյ Բարքերը» 1917ի աշխատութեան մէջ հեղինակը նշում է, որ Սուեդիան մինչեւ 1895 եւ նոյնիսկ մինչեւ «ներկայ պատերազմը»¹² անձանօթ տարածք է եղել իր բնակչութեան հետ միասին¹³: Անդրադառնալով Սուեդիայի բնակեցրած տարածքին, նա յիշատակում է Սուեդիայի 7 հայկական գիւղերը՝ խօսելով միայն վեցի մասին եւ շեշտում, որ մնացեալ թուրքմէն եւ «ֆելլաի» (երկրագործ) գիւղերին անդրադարձ չի

կատարելու: Հեղինակը երկու անգամ է հպանցիկ անդրադառնում «Մուսա Տաղին» որպես լեռ, իսկ բնակիչներին եւ հենց Սուեդիային անդրադառնում է «սւետացիներ» եզրույթով¹⁴:

Սուեդիայի հայերի եւ բուն Սուեդիայի տարածքի՝ այդքան էլ ճանաչելի չլինելու հետաքրքիր աղբիւր է *Կիլիկիոյ Աղէտը* աշխատութիւնը: Ներկայացնելով 1909ին տեղի ունեցած ջարդի դրուագները հեղինակը՝ հարկ է համարում առանձին անդրադառնալ Սուեդիայի աշխարհագրական դիրքին. «Սիւլէտիա՝ Անթաքիայէն վեց ժամ դէպի հարաւ: Գտնուող ծովեզերեայ գիւղախումբ մ'է, որուն հինգ գիւղերը հայաբնակ են, եւ որոնք կ'զբաղին շերամարուծութեամբ»¹⁵:

Փաստօրէն գրատու աղբիւրներում Սուեդիայի աշխարհագրական դիրքի, տեղանքի յստակեցումը խօսում է այն մասին, որ հեղինակները փորձել են նաեւ ներկայացնել, թէ իրօք որտեղ է գտնւում հայկական այդ հատուածը: Որպէս օրինակ՝ ո'չ Ջէյթունի, ո'չ Ատանայի, եւ անգամ, ո'չ էլ Քեսապի պարագայում նման անհրաժեշտութիւն է նկատւում:

Յիշեալ աշխատութիւններից գատ Սուեդիային եւ սուեդիացիներին լայնածաւալ անդրադառնում են երկու կարեւոր սկզբնաղբիւրներ, որոնցում նոյնիսկ բացատրւում է տեղի բնակչութեան «սուեդիացի» կոչուելը: Այսպէս. *Ալեակներ եւ Խլեակներ: Հայ Կրանաքաղաքին Տարեգիրքը*¹⁶ խորագրով յօդուածների ժողովածուն առաջինն էր, որ մանրամասնօրէն անդրադարձաւ Մուսա Լեռան ինքնապաշտպանական մարտերից յետոյ տեղի բնակչութեան՝ պորտսայիղեան գաղթական կեանքին: Այս աշխատութիւնը իր տեղեկատուութեամբ անփոխարինելի աղբիւր է տարագրուած բնակչութեան թուաքանակի, Սուեդիայի եւ սուեդիահայերի կենցաղի ու սովորոյթների մասին ակնարկների, ոչ-տեղացիների կողմից ժամանակի դէպքերի անցքերի վերաբերեալ տեղեկութեան պարունակութեամբ: Ժողովածուի «Սուետիոյ Հայերը» յօդուածը մանրամասն անդրադառնում է տարածքի աշխարհագրական դիրքին, բնակչութեանն ու «սուետացի» անուանման առաջացման հարցին: «Ասկէ հինգ րպի առաջ հայ համայնքը ընդհանրապէս ոչինչ գիտէր անոնց վրայ, ոչ իսկ անոնց գոյութիւնը. 'Սուէփահայեր'-ու անունն անգամ նորակերպ է, ժամանակի պահանջէն ծնունդ առած...»¹⁷ տողերով հեղինակը փորձում է ներկայացնել, որ տարածքը անյայտ էր մինչեւ «սուէփացիներուն ռոմանթիք ինքնապաշտպանութիւնը», եւ միայն դրանից յետոյ Սուեդիա գիւղաքաղաք կենտրոնի անունով էլ հենց Մուսա Լեռան փէշերին «կախուած» գիւղերի բնակիչները կոչուեցին «սուետացիներ»¹⁸: Թերեւս այստեղ տեսնում ենք, որ «սուետիացիներ» եզրույթը կիրառւում է «սուեդիահայեր» եզրույթին համարժէք: Յօդուածում կարեւորութեամբ նշում են Սուեդիայի հայկական գիւղերի բնակչութեան թուաքանակի եւ Պորտ Սայիդ տեղափոխուած հայերի վերաբերեալ տեղեկութիւնը: Սակայն առաւել ուշագրաւ է, որ նշում է նաեւ ինքնապաշտպանական մարտերին չմասնակցած, տարագրուած սուեդիահայե-

րի մասին, որոնք ներկայացում են որպէս «մահուան ճանապարհը բռնած» դժբախտների: Սակայն անելի ուշ աղքիւրները արդէն հաստատում են, որ այդ «դժբախտների» տարագրութիւնը նրանց հասցրել է հիմնականում սիրիական Հոմս եւ Համա քաղաքներ¹⁹, իսկ 1919ին վերադարձրել Սուեդիայի հայկական գիւղեր եւ անգամ 1939ին մնացեալ ժողովրդի հետ գաղթել Լիբանան՝ Այնճար²⁰:

Գրքի յաջորդ յօդուածը, որը հետաքրքիր տեղեկութիւններ է պարունակում սուեդիահայերի մասին՝ «Սուէտացիներու Բօր-Սայիտ Ժամանումը» խորագիրն ունի: Այն առաւել հետաքրքիր տեղեկութիւններ է տալիս սուեդիահայերի՝ Պորտ Սայիդում վրանաքաղաքի ձեւատրման մասին եւ որ այստեղ բնակչութեանը բաժանել են ըստ գիւղերի՝ «Գնդապետ Բիլըրսըն, իր հրամանին տակ ունեցած քանի մը Անգլիացի զինուորներու օգնութեամբ, մէկ օրէն միւսը հրաշք կը գործէր, այսօր քեմըը գիւղերու կը վերածէր, ու հետեւեալ օրը՝ գիւղերը զանազան բաժանումներու՝ իւրաքանչիւրը 25-ական վրանով: A եւ B սեքսիոնները, օրինակի համար, Պիթիաս գիւղը կը ներկայացնէին, C, D, E սեքսիոնները Հաճի Հապիպլին, ու այսպէս բաժանումները կը հասնէին մինչեւ S գիւղը...»²¹: Այս տեղեկատուութիւնը կարեւոր է նրանով, որ մեզ առաջին անգամ է տեղեկացնում Մուսա Լեռան փէշերին փռուած անջատ-անջատ կենցաղ ունեցող գիւղերի համատեղ ապրելու մասին: Սոյն փորձառութիւնը յետագայում օգտագործուեց Բասիթ գաղթելու եւ ապա Այնճարում հաստատուելու ժամանակ: Հետաքրքիր է, որ յօդուածը անդրադառնում է նաեւ Պորտ Սայիդ ժամանող սուեդիահայերի հետ առաջին հանդիպմանը եւ անակնկալին, որ այս մարդիկ «հայերէն» չեն խօսում եւ թերեւս սկզբնական շրջանում դիմել են կամ սուեդիահայ բարբառը տիրապետողներին կամ շփուել են թուրքերէն²²:

Ուշագրաւ է, որ գրութեան մէջ, սուեդահայ ասելով հեղինակը նկատի ունի ոչ թէ ինքնապաշտպանութեան նպատակով լեռ բարձրացած հայերին, այլ լեռան փէշերում ապրող բոլոր հայերին ընդհանրապէս: Սոյն դիտարկումը կարեւոր է, քանի որ յետագայում կը տեսնենք, որ արդէն «մուսալեռցի» եզրոյթի շրջանակներում սկսում են ընկալուել միմիայն լեռան վրայ կոխներին մասնակցած Սուեդիայի հայերը:

Բացի այդ, հետաքրքիր է, որ Վեր. Տիգրան Անդրեասեանը «Սուէտիոյ Գաւառաբարբառը» խորագրով յօդուածում նշում է, որ «Սուէտիոյ» եզրոյթով բարբառն արիեստական յօրինուածք է, ե՛ւ Քեսապի ե՛ւ շրջակայքի, Լաթաքիայի շրջանի հայերի բարբառը, որը նոյն սուեդիահայերէնն է կոչւում է «քիսթինըկի» լեզու, որն էլ հենց բարբառային է եւ նշանակում է քրիստոնէրէն²³:

Ամէն դէպքում պէտք է նշենք, որ նոյնիսկ 1909ի ջարդերի նկարագրութեան դրուագներում վերոնշեալ գաւառներին, շրջաններին եւ իհարկէ Սուեդիայի շրջանին հեղինակներն անդրադառնում են առանձին-առան-

ծին, որը մեր կարծիքով ոչ միայն տարածքային բաժանումների հետ էր կապուած, այլեւ, որ այդ ժամանակ արդէն սոյն խմբերն իրարից անջատ էին որոշակի չափով:

Յաջորդ կարեւոր աշխատութիւնը, որտեղ ներկայացում է Սուեդիան եւ սուեդիահայը Վեր. Անդրէասեանի *Ձէթունի Անձնագրութիւնը եւ Սուեդիոյի Ինքնապաշտպանութիւնը* երկն է, որտեղ հեղինակը փորձել է ներկայացնել դէպքերի ընթացքը Ձէթունից տարագրուելուց մինչ վերադարձ դէպի Եողուն Օլուք գիւղ²⁴, ապա ինքնապաշտպանական մարտերին պատրաստուելու ընթացքն է ներկայացրել: Այստեղ եւս Սուեդիայի ու սուեդացու մասին խօսելուց զատ անդրադարձ չկայ Մուսալեո կամ մուսալեոցի եզրոյթներին, իսկ նկարագրութեան մէջ բարձունքները նշում են «Սուեդիոյ լեռներ» եզրոյթով²⁵:

Թերեւս վերոնշեալ աշխատանքներում է, որ գլխատրապէս ներկայացուել է Սուեդիան որպէս հայերով բնակեցուած տարածք, իսկ տուեալ հայերին՝ սուեդիահայ կամ սուեդիացի:

Յետագայ տարիների աշխատանքներում փորձ է արուել արդէն ինքնապաշտպանական մարտերը վերագրել «Մուսա Լեռ»ին, իսկ տեղացիներին ներկայացնել որպէս մուսալեոցիներ: Ահա այս փոխակերպման ընթացքին է վերաբերում յաջորդ հատուածը:

ՄՈՒՍԱԼԵՈՒ ՈՒ ՄՈՒՍԱԼԵՈՑԻՆ

Մինչ «Մուսալեո-մուսալեոցի» եզրոյթների՝ գրաւոր աղբիւրներում քննարկումներին անդրադարձը, փորձենք ներկայացնել մի հետաքրքիր դրուագ, որը թերեւս դուրս է մնացել սոյն թեմայի նախկին հետազօտողների ուշադրութիւնից:

Այսպէս. «Ջիբալ Մուսա. Լեռան Պաշտպանութիւնը եւ Պաշտպանների Փրկութիւնը Ֆրանսիական Նաւատորմի Կողմից. Պատումը՝ Դէպքերի Վկայ Ձէթունի Հայ Աւետարանական Եկեղեցու Հովիւ Վերապատուելի Տիգրան Անդրէասեանի» յօդուածը առաջինն էր, որ լոյս տեսաւ անգլերէն լեզուով 1915ի Նոյեմբերին Լոնդոնի *Արարար* հանդէսում²⁶: Սա հարցազրոյց էր Վեր. Անդրէասեանի եւ Գահիրէի Ամերիկեան Կարմիր Խաչի քարտուղար Վեր. Սթիւըն Սթրոուփրիջի միջեւ: Այս յօդուածում մի հետաքրքիր դրուագ կայ, որտեղ Վեր. Անդրէասեանը փորձում է նկարագրել, թէ որտեղ է գտնուում Սուեդիան եւ Մուսալեոը: Մինչ այսօր մեզ յայտնի աղբիւրներում «Ջյաբալ Մուսա» եզրոյթը կիրառուել եւ հեղինակների կողմից ներկայացուել է, որպէս տեղի արաբների կողմից առաւել յայտնի Մուսա Լեռան անուանում: Սակայն ուշագրաւ է, որ Վեր. Անդրէասեանը, փորձելով առաւել մատչելի ներկայացնել տեղանքը ընթերցողին, բացատրում է, որ Մուսա Լեռը կամ Ջաբալ Մուսան նոյնինքն արաբական շրջանակներին լաւ յայտնի Ջիբալ-Ալ-Ահմարն է²⁷, որը արաբերէնից թարգմանաբար նշանակում է Կարմիր Լեռ (սար): Փաստօրէն, այս տեղեկատուութեան

համաձայն, Մուսա Լեռ (Ջաբալ Մուսա) անունով տարածքն ու տեղանքը ոչ-հայերին այդքան էլ յայտնի չէր: Մէկ ուշագրաւ նիւթ էլ այն է, որ, հաւանաբար, սոյն «Կարմիր Լեռ-Ջիբալ-Ալ-Ահմար» տեղանունից ելնելով արդէն Պորտ Սայիդում Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան՝ մուսալեոցիներին ենթակոմիտէի անուանումը ընտրուեց «Կարմիր Լեռ»՝ կուսակցութեան 1915 Հոկտեմբերի 22ի ժողովում, եւ այդ անունն է շարունակում կրել Այնճարի դաշնակցական կոմիտէն: Սոյնը հաստատող փաստաթղթի մի հատուածը ներկայացնենք ստորեւ.

1- Ատենագրութիւն Հ. Յ. Դ. Կարմիր Լեռի ընկերական Ա. Ընդի. ժողովի

Այսօր, Ուրբաթ, կէսօրէն յետոյ ժամը երկուփին ընկեր Ադամեան վրանին տակ, ներկայութեամբ ընկերներ Հանըմեանի եւ Եփրեմեանի, գումարուեցաւ ժողովս՝ օրակարգի նիւթ ունենալով ենթակոմիտէի ընտրութիւնը:

Ներկայ էին քսաներկու (22) ընկերներ, որոնց քուէովը մարմինը վերակազմուեցաւ հետեւեալ ընկերներով...²⁸:

Այսպիսով այս փաստաթուղթը թոյլ է տալիս. ենթադրելու, որ ինքնապաշտպանական մարտերից անմիջապէս յետոյ Մուսա Լեռ-Սուեդիայի հայերին դեռ բնորոշիչ չէր «Մուսալեռ» եզրոյթը որպէս տեղանքի ցուցիչ, որից ելնելով էլ հաւանաբար կուսակցութիւնը ենթակոմիտէի անունը ընտրել էր նոյն տարածքի՝ այդ ժամանակ անելի յայտնի մէկ այլ տեղանունով (այս դէպքում՝ Ջիբալ-Ալ-Ահմար):

Որպէս վարչական միատր տարածքը սկսուել է Մուսալեռ կոչուել 1925ին, իսկ մինչ այդ լեռան անուանումը որպէս տեղի բնակչութեան ինքնանուանում չի օգտագործուել: Այս առիթով հետաքրքիր դիտարկում ունի Գրիգոր Գէօգայեանը: Իր *Մուսա Լեռան Ազգագրութիւնը* գրքում նա նշում է. «1925թ.²⁹ Ֆրանսիան Կիլիկիան թուրքերին թողնելուց եւ իր «փոքրիկ դաշնակցին» դաւաճանելուց յետոյ մկրաւոր ձեռքին կտրաւրեց Սիրիան... առանձնացրեց Ալեքսանդրէտի սանջակը, որի մէջ մտնում էր նախկին Սուեդիան: Նոյն այս Սուեդիան ձեւեց երկուսի, դաշտային մասը մնաց Սուեդիա, իսկ լեռնային մասը դարձաւ Մուսա դաղ, Ջերէլ Մուսա կամ Մուսա լեռ՝ *հըղորդէկ կենտրոնով*»³⁰: Սրանից զատ Հայրենիք ամսագրում Ն. Բաղդոյեանը, անդրադառնալով «Մուսալեռան» հայերին՝ նշում է, որ տարածքը առաւել յայտնի դարձաւ 1850ականների ըմբոստութիւնների ժամանակ, իսկ արդէն 1890ականների յեղափոխութեան տարիներին լուրջ դիմադրութիւն էր ցոյց տալիս³¹: Փաստօրէն պնդելով այն տեսակէտը, որ տարածքն անելի ծանօթ դարձաւ ազգային կուսակցութիւնների մուտք գործելուց յետոյ:

Կարելի է ասել, որ Մուսալեռ-Սուեդիայի մուսալեոցիացման կարեւոր ու գլխատր ուղեւիշը դարձաւ Ֆրանց Վերֆէլի վէպը: Չնայած Վերֆէլի այս

գիրքն արդեն տպագրուել էր 1933ին, բայց այն առաւել լայն հայ հասարակութեանը հասանելի դարձաւ անելի ուշ: Ինքը՝ մուսալեռցի-սուեղիացին, դեռեա չգիտէր ո՛չ այդ գրքի, ո՛չ թուրքական մամուլում այդ գրքի եւ գրքի հեղինակի դէմ սկսուած խիստ յարձակողապաշտ քննարկումների մասին: Անդրադառնալով վէպի հրատարակումից յետոյ Թուրքիայում խիստ քննադատութիւններին՝ Միրօլլու Արմաւենին նկատում է. «Ազգութեամբ Հրեայ Ֆրանց Վերֆելի կողմէ 1933 թ. Նոյեմբերին Ասպորիոյ մէջ կը հրատարակուի «Մուսա Լեւրան Քառասուն Օրը» վէպը, որուն դէմ շարմեծ հակահոսանք կը ստեղծուի Թուրքիոյ մէջ: ... Այս հակակրօնքը գազաթնակէտին կը հասնի, երբ 1934 թ. օրակարգի նիստ կը դառնայ վէպը ֆիլմի վերածելու ձեռնարկը: Թուրք թերթերը լայն սիւնակներ կը տրամադրեն տոյն նիստին՝ յառաջ քաշելով, թէ անհիմն են թուրքերու դէմ կատարուած ամբաստանութիւնները: ... «Ճամհուրիյէթ» օրաթերթի խմբագիր Եունուս Նապի իր 12 Դեկտեմբեր 1935 թուականի խմբագրականով կը յիշեցնէ Թուրքիոյ քաղաքացի Հայ եւ Հրեաներուն՝ նոյնիսկ ուշադրութեան հրաւիրել ԱՄՆ կառավարութիւնը, ուր երկու շաբաթուայ ընթացքին գիրքէն 35,000 օրինակ կը վաճառուի»³²:

Մի կողմից վէպի հանրայնացումը Թուրքիայի համար վտանգատու էր, քանի որ Մեծ Եղեռնի թեման էր շահարկուած, որի ապացոյցն էին տոյն քննադատութիւններին զուգահեռ պոլսահայոց կազմակերպած՝ հեղինակի եւ վէպի դէմ բողոքի քայլերը, իսկ միւս կողմից «Մուսալեռ» եզրոյթն էր հանրահռչակուած ու մուսալեռցին՝ անկախ նրանից, որ վերադարձել էր Մուսա Լեռ-Սուեղիայի իր հայրենի տները եւ փորձում էր վերակենդանացնել ընդհատուած կենցաղը՝ անգամ չկասկածելով, որ 10 տարի առաջուայ իրադարձութիւնները աշխարհի համակ ուշադրութեան կենտրոնում են:

Չնայած վէպի հայերէն թարգմանութիւնն անելի ուշ է եղել (1964, Երեւան), սակայն վէպին յատուկ անդրադարձ է կատարել Կ. Պալմեանը (Վազգէն Ա. կաթողիկոս) իր «Մուսա Լեւրան Հայերը Ֆրանց Վերֆելի Վէպին Մէջ» աշխատութիւնով³³: Կարեւորելով վէպի անգնահատելի արժէքը Մեծ Եղեռնի այդ պահին հրատարակուած աշխատութիւնների ենթահողում հեղինակը փորձում է արժեւորել վէպի գեղագիտական, ինչպէս նաեւ պատմական անցքերի մեկնման հատուածները: «Մուսա լերի հայեր», «Վերֆելի հայեր» եզրոյթների օգտագործումով հեղինակը առաւելապէս փորձում է ներկայացնել վէպի հայերի կերպարները, որոնք դեռ մուսալեռցի կամ սուեղիացի չեն, այլ օրինակելի հայի կերպարներ, որոնցից այսօրուայ գաղութահայը կարող է եւ պէտք է օրինակ վերցնի. ««Մուսա լեւրան քառասուն օրերը» կ'ապրի եւ պիտի ապրի հեղինակին ստեղծած տիպարներով, որոնք հարազատ մարդեր են, հարազատ հայ մարդեր, կամ հարազատ թուրք մարդեր...: Առանց չափազանցելու կարելի է ըսել թէ Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեւրան քառասուն օրերը» կարդալով ինքզինքս անելի լաւ կը ճանչնանք՝ իբրեւ հայ: Այս տեսակէտէն, մեզի, գաղութահայ

երիտասարդութեան համար, որ այնքան կը փառապինք հոգեկան անբովանդակութեւն - հայկական իմաստով - ու այնքան անծանօթ ենք հայուն հոգիի հարազատ գոյներուն...»³⁴: Փորձել հայ ընթերցողին շահագրգռել վէպը ընթերցելու համար՝ այն համեմատելով համաշխարհային գրականութեան յայտնի գլուխգործոցների հետ³⁵:

Առանձին-առանձին չանդրադառնալով Վերֆէյի վէպին ու թողած արձագանգներին՝ պէտք է նշենք, որ այս աշխատութիւնը գեղարուեստօրէն հանրահռչակեց ոչ միայն տեղի ունեցած պատմական դէպքերը, այլ առաւել դիւցազնական, իրայատուկ տեղի կարգավիճակ շնորհեց հենց Մուսա Լեռան, որտեղից էին այդ հայերը եւ նոյնիսկ այդ թուրքերը: Սա չէր կարող յետագայում իր արձագանգը չթողնել տեղի հայերի ինքնանուանման նոր ընկալումների վրայ, մանաւանդ, որ վէպից առաջ էլ արդէն դէպքերի առասպելական պատումների հիմքում սկսուել էր կիրառուել «լեռան» ու «լեռնցո» մոտիվը, որին կ'անդրադառնանք ստորեւ:

Մեզ ծանօթ սկզբնաղբիւրներում «Մուսա Տաղ» կամ «Մուսա Լեռ», ինչպէս նաեւ «Ջերէլ Մուսա» եզրոյթները որպէս բնակավայրի անուանում, իսկ տեղի բնակիչներին՝ «մուսալեռցի» առաջին անգամ ներկայացրել է Մովսէս Տէր Գալուստեանն իր 1919ին լոյս տեսած «Մուսա Լեռան Դիւցազներգութիւնը» յօդուածում՝ Լէյլանի կեղծանամբ³⁶: Սա հետաքրքիր է նախ այն առումով, որ եթէ մինչ այդ ներկայացուած աշխատութիւններում, յօդուածներում ինքնապաշտպանական մարտերը վերագրուել են Սուեդիային եւ սուեդիահայերին, յաճախ՝ որպէս ապստամբութիւն, յաճախ՝ որպէս տարագրութիւն, ապա այստեղ առաջին անգամ ինքնապաշտպանական գործողութիւնների նկարագիրը տրտմ է որպէս «հերոսապատում», «դիւցազներգութիւն», որը թերեւս յետագայում անուան հիմք պէտք է հանդիսանար: Հետաքրքիր է, որ հեղինակը ինքը եւս, ճշգրտելու համար, որ Մուսալեռան դիւցազներգութիւնը նոյնինքն Սուեդիայի ապստամբութիւնն է, շարադրանքում նշել է նաեւ Սուեդիայի մասին: Յօդուածը սկսում է արդէն մարտերի նկարագրութիւնից, թէ զինուորական խորհուրդը՝ իր Մովսէս Տէր Գալուստեանի ղեկավարութեամբ, որ օրը ինչով է զբաղուած եղել՝ հպանցիկ անդրադառնալով նաեւ լեռ բարձրանալու որոշմանը եւ վարչական կենտրոնի ղեկավար մարմնին³⁷: Մանրամասն անդրադառնալով մարտերի ամէն մի դրուագին՝ հեղինակը անընդհատ շեշտադրում է Մուսա Լեռան գործօնին, անգամ փորձելով ներկայացնել որ «Սուեդիոյ կեանքը տեղափոխուած է» Մուսա Լեռ³⁸:

Ուշագրաւ է այս յօդուածը նաեւ նրանով, որ հեղինակը վերջում անուն առ անուն ներկայացնում է «Մուսա Լեռան կոհներում» 18 զոհերի անուանացանկը, որոնց հիմքի վրայ էլ հենց Մուսալեռան տօնակատարութիւնն ու այդ զոհերին նուիրուած մատաղի արարողութիւնը պէտք է ծեսաւորուէր³⁹:

«Մուսալեոցի» եւ «Մուսալեռ» անունները երկար ժամանակ չեն դիտարկուել որպէս 1915ի տուեալ տարածքի հայերի ինքնութեան ցուցիչ եւ նոյնիսկ նոր ինքնութեան առաջացման ազդակ: Թերեւս 1960-70ականներին են հենց Մուսալեռ ու մուսալեոցի անունները առաւել մեծ արձագանգով տարածում ստանում, որի գլխատր ազդեցութիւնը գալիս էր տօնակատարութիւնից եւ մեծ թոտով տպագրուող գրքերից: Սա, թերեւս, աղբրստում է նոր ինքնութեան ձեւատրման Ալեիդա Ասսմանի վարկածի հետ. «Հասարակութեան յիշողութեան ուժականութիւնն սկսում է հանդէս գալ միայն սերնդափոխութեան ժամանակ: Այս սերնդափոխութեան ժամանակը ընդունուած է համարել 30 տարուայ օղակը, որի ընթացքում իշխող սերունդն ու իշխող սերնդի հանրային յիշողութիւնը սկսում է կենտրոնական դերից ելք նահանջել: Այս ընթացքում Կոնդի Է ունենում արժէքների եւ յիշողութեան վերագնահատում, թարմացում սա առաւել ակնյայտ Կոնսանելի է ցաւի կամ ողբերգական յիշողութիւնների դէպքում: Նման հանրային յուշային մշակոյթը ձեւատրում է ողբերգական եւ ամօթալի դէպքերից 15-30 տարիների միջակայքում»⁴⁰:

Փաստօրէն, ըստ սոյն տեսութեան կարելի է ենթադրել, որ միգուցէ մուսալեոցիացման համար էլ անհրաժեշտ էր որոշակի ժամանակահատուած, սերնդափոխութիւն, որպէսզի հերոսական եւ ողբերգական յիշողութիւնները ինքնութեան նոր ազդակ հանդիսանային:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Այսպիսով՝ անդրադառնալով սուեղիահայ եւ մուսալեոցի ինքնանուանումներին պէտք է նշենք, որ այս խմբի համար նոր ինքնութեան ազդակ հանդիսացաւ 1915ի Մեծ Եղեռնի ընթացքում Ալեքսանդրէտի Սանջակի Սուեղիա գիւղաքաղաքի շրջակայքի հայկական գիւղերի ցոյց տուած դիմադրութիւնը: Սոյն ինքնութեան ձեւատրման գործում մեծ տեղ ունեցաւ խմբի ինքնանուանման ձեւատրումը եւ այդ ընթացքը համընկնում է 1915-33ին լոյս տեսած թեմային առնչուող գրատր աղբիւրների հետ: Կարելի է նշել, որ 1925ին Սուեղիայի հայկական հատումաժի Մուսա Լեռ վարչական շրջանի առաջացումը եւս մեծապէս կապուած էր ինքնապաշտպանական մարտերի եւ այդ մարտերի յետագայ մեկնաբանութիւնների ու լայն արձագանգի հետ: Մուսատաղցի կամ մուսալեոցի ինքնանուանման եւ իհարկէ սոյն խմբի բնակութեան վայրը Մուսալեռ կամ Մուսատաղ կոչելու ձեւատրման մէջ մեծ տեղ ունէր Ֆրանց Վերֆէլի *Մուսա Լեռան 40 Օրը* վէպը, որը յետագայ աշխատութիւններում, թէկուզ անտեսանելի, իր հետքն ունէր: Այդ հետքը արտայայտում էր վէպից կաղապարուած խորհրդանշանների (40 օր, լեռ, ինքնապաշտպանական օրերի գեղարուեստական նկարագրութիւններ) միջոցով՝ յիշատակութիւններում, վերապրածների յետագայ յուշերում, անգամ գիտական աշխատանքներում: Վէպի ազդեցու-

թիւնից գատ կարելու էր համաշխարհային լայն արձագանգը սոյն աշխատանքին՝ ինչպէս դրական, այնպէս էլ բացասական:

Բուն վերապրողների՝ մուսալեոցիների յուշերը եւ իրենց ազդեցութիւնն ունեցան սոյն ինքնանուանման տարածման վրայ. Տէր Գալուստեանը, Վեր. Անդրէասեանը, Ս. Շերբեթեանը եւ այլք, իսկ յետագայւմ (1960-80ականներ) ինքնապաշտպանական մարտերին նուիրում գիտական ատենախօսութիւններն ամբողջովին «մուսալեոցիացրեցին» տուեալ հայկական խմբի անուանումը, որն արդէն հանդէս եկաւ կայացած ինքնանուանման տեսքով խմբի ներսում: Այդ աշխատութիւններում «Մուսալեոցի» ընդհանուր անուամբ՝ հեղինակներն անդրադարձել են Ալեքսանդրէի Սանջակում գտնուող Սուեդիայի Խդրէկ, Քարուսիէ, Եողուն Օլուք, Բիթիաս, Հաջի Հաբիբի եւ Վաքըֆ գիւղերին եւ տեղի բնակիչներին՝ Մուսալեո ու մուսալեոցի կոչելով նրանց ե՛ւ ԺԲ. դարի Լամբրոնացու յուշերի մէջքերումներում, ե՛ւ Տիգրան Մեծի լայնածաւալ պետութեան մէջ ներգրաւում լինելու մասին ակնարկներում, ե՛ւ, իհարկէ, 1915ի Օգոստոս-Սեպտեմբեր ամիսներին լեռան բարձունքում տեղի ունեցած մարտերի նկարագրութեան մէջ:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Առաւել մանրամասն տե՛ս՝ B. Mullen, R. M. Calogero, and T. I. Leader, "A Social Psychological Study of Ethnonyms: Cognitive Representation of the In-Group and Intergroup Hostility," *Journal of Personality and Social Psychology*, 2007:92 (4), էջ 612-30:
- ² Բացառութիւն են կազմում Հաթայի երկրամասի Վաքըֆի գիւղի բնակիչները, ովքեր եւս մուսալեոցիներ են եւ չեն լքել իրենց տարածքը:
- ³ Յար. Ներսէսեան, «Մուսա Լեռան Հայ Գիւղերը», *Քիզանդիոն*, Կ. Պոլիս 1911 Ապրիլ 26, թիւ 4418:
- ⁴ Ներսէսեան, Ապրիլ 27:
- ⁵ Նոյն:
- ⁶ Նոյն:
- ⁷ Այս ինքնապաշտպանական մարտերը գրականութեան մէջ եւ տարբեր աղբիւրներում յայտնի են որպէս «Մուսալեոն հերոսամարտ» անուամբ, նաեւ՝ «Սուեդիայի ապստամբութիւն» անուամբ: Որոշակի որակումներից զերծ մնալու համար մենք դէպքերը կ'անուանենք, որպէս ինքնապաշտպանական մարտեր:
- ⁸ Մուսալեոցիներ անուանումը առաւել տարածում է ինքնանուանումն է 1925ից յետոյ յայտնի բոլոր աղբիւրներում: Ինքնապաշտպանական մարտերից առաջ կամ ընթացքում չկայ որեւէ աղբիւր կամ յիշատակութիւն, թէ ինչպէս էին իրենց կոչում տեղի հայերը: Առաւել հաւանական է, որ տարածքի գիւղերի անուններով էլ հենց տեղացիներն իրենց կոչել են: Սակայն հետաքրքիր մէկ այլ իրողութիւն է տեղի քարբառի ինքնանուանումը «քիսթիւնկ»՝ որը, ըստ Վեր. Անդրէասեանի նշանակում է քրիստոնէրէն (Տ. Անդրէասեան, *Սուեդիայի Բարբառը, Քիսթիւնկի Լեզուն*, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն Երեւան, 1967, էջ 15):

- ⁹ Հ. Գ. Փափագեան, «Ռաշիդ-է-Ղինը Կիլիկեան Հայաստանի Մասին», *Պատմաքանասիրական Հանդես*, Հմր. 2, 1978, էջ 135:
- ¹⁰ Գ. Սարգսեան, «Տիգրան Բ-ի Տէրութիւնը», *Պատմաքանասիրական Հանդես*, Հմր. 1, 1966, էջ 99:
- ¹¹ Ալիշան Պայրամեան, *Ալեքսանդրէի Սանճաքի Հարցը եւ Միջազգային Դիւանագիտութիւնը (1918-1939)*, Անթիլիաս, Լիբանան, 1999, էջ 35:
- ¹² Նկատի ունի Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը:
- ¹³ Զ. Իսկենտէրեան, *Սէփրիոյ Բարբերը*, Գահիրէ, Հայկական տպարան Օսնիկ Հալէպեան 1917, էջ 4:
- ¹⁴ Նոյն, էջ 6-7:
- ¹⁵ Զ. Թերզեան, *Կիլիկիոյ Աղէտը*, Սիս, Տպ. Զ. Ասատուրեան եւ որդիք, 1912, էջ 261:
- ¹⁶ Մ. Սալքի, *Ալեակներ եւ Խլեակներ*, Հայ Վրանաքաղաքին Տարեգիրքը, Աղեքսանդրիա, Տպ. Ա Գասապեան 1919:
- ¹⁷ Անդրէասեան, «Սուլտիահայերը», *Ալեակներ եւ Խլեակներ*, էջ 13:
- ¹⁸ Նոյն, էջ 13-4:
- ¹⁹ Իսկենտէրեան:
- ²⁰ Կարետր է նշել, որ ինքնապաշտպանական մարտերին չմասնակցած եւ պատուելի Նոխտտեանի հետ տարագրութեան ճամփան քոնաձ սուեղիահայերի (պիթիասցիներ եւ քսպաուիցիներ) վերաբերեալ աանդազոյցի հիմքը հաւանաբար հենց Անդրէասեանի տողերին են համապատասխանում. Նոյնիսկ այսօրոյս դաշտային նիւթում հանդիպում ենք դէպքերի, երբ քանասացները Նոյնկերպ են անդրադառնում լեռ չբարձրացող սուեղիահայերին: Սրա մասին առաւել մանրամասն կը ներկայացնենք յետագայում:
- ²¹ Սալքի, էջ 22:
- ²² Նոյն, էջ 20:
- ²³ Անդրէասեան, «Սուլտիոյ Գաառաբարբառը, Քիսթինըկ Լեզուն», *Ալեակներ եւ Խլեակներ*, էջ 217:
- ²⁴ Եղորն Օլուքը Սուեղիայի հայկական գիտերից մէկն է:
- ²⁵ Տ. Անդրէասեան, *Ջէյթունի Անձնագրութիւնը եւ Սուլտիոյի Ինքնապաշտպանութիւնը, Բանախօսութիւն Ամէրիքըն Միշընի Մէջ*, Գահիրէ, 1915, էջ 11:
- ²⁶ "Jibal Mousa: The Defence of the Mountain and the Rescue of its defenders by the French fleet; Narrative of an eye-witness, the Rev. Dikran Andreasian, pastor of the Armenian protestant Church at Zeitoun", Viscount Bryce, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-16, Documents Presented to Viscount Grey of Falld on Secretary of State for Foreign Affairs*, Sir Joseph Causton and Sons, Limited, 9, Eastcheap. E.G. London 1916. էջ 512-4:
- ²⁷ Viscount Bryce, էջ 514:
- ²⁸ Առաւել մանրամասն տե՛ս՝ Նիպեր Հ. Զ. *Դաշնակցութեան Պատմութեան Համար*, ԺԲ, Հարոյր, Փաստ. 1048-184, Պէյրութ, Տպ. Վահէ Սէթեան, 2016, էջ 235:
- ²⁹ Պէտք է լինի 1924:
- ³⁰ Գրիգոր Գէօզալեան, *Մուսա Լեռան Ազգազրոյթիւն*, ՀՀ ԳԱԱ Գիտութիւն Հրատ. երեան, 2001, էջ 20:

³¹ Ն. Բաղդոյեան, «Ճէպէլ Մուսա եւ Հայ Լեռնականները», Հայրենիք Ամսագիր, Փետրուար, 1935, էջ 66:

³² Արմանենի Միրօլու, «Ազգային Փոքրամասնութիւնները Թուրքիոյ Հանրապետութեան 1923-1939 Թուականներուն (մաս II)», Լրաբեր Հասարակական Գիտութիւնների, 2010, № 1-2. ISSN 0320-8117, էջ 73-4. նաեւ՝ http://lraber.asj-oa.am/633/1/2010-1-2_68_.pdf:

³³ Կ. Պալճեան, Մուսա Լեռան Հայերը Ֆրանց Վերֆէլի Վէպին Մէջ, Պուքրէշ, Տպ. Հայ մամուլ, 1940:

³⁴ Պալճեան, էջ 13:

³⁵ Նոյն, էջ 6-7:

³⁶ Լէյլանի (Տէր Գալուստեան Մ.), «Մուսա Լեռան Դիցազներգութիւնը», Սալթի, էջ 25:

³⁷ Լէյլանի, էջ 27:

³⁸ Նոյն, էջ 30-1:

³⁹ Նոյն էջ 35:

⁴⁰ А. Ассман, *Длинная Тень Прошлого: Мемориальная Культура и Историческая Политика*, А. Assman, *Dlinnaya Ten' Proshlogo: Memorial'naya Kul'tura i Istoricheskaya Politika* (Ա. Ասման, Անցեալի երկար շուքը. Յիշողութեան մշակոյթ եւ պատմական քաղաքականութիւն), Մոսկուա, 2014, էջ 328:

THE FORMATION OF THE 'ETHNONYM' MUSALERTSI AND ITS TRANSFORMATION (Summary)

KHOREN KRIKORIAN

xorenbask86@gmail.com

The author draws attention to the ethnonym *Musalerts* (son of, native of Musa Ler), its origins, and the reasons why the Musa Ler population called itself such. He analyses the evolution of the ethnonym based on available literary sources.

The paper argues that the self-naming of this Armenian subgroup was a result of the development of an identity during the Genocide years and underlines the importance of this self-naming process.

Furthermore, it discusses how this self-naming process was mostly related to the public response and events that this subgroup faced during the Genocide, as well as their epic transformation in the memory of this subgroup.

The author examines the different ethnonyms the subgroup gave to itself, like *Kistineg* (meaning Christian, Christian language). He underlines the fact that not a single source perceived the natives as a unified group, and that only after the defensive fightings were they named *Svediatsi* (people of Svedia), *Sevediahay* (Armenians of Svedia). These were transformed into *Musalerts* and gained further legitimacy and popularity due to Frants Werfel's novel, *The Forty Days of Musa Dag*, published in 1933.

